

POVEST VREMENNİH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Arş. Gör. Ahmet ULUSAN

Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, izbedeniz@yahoo.com

ÖZET

Povest Vremennih Let (PVL) Ortaçağ Rusları, Bizans ve Doğu Avrupa'da yaşayan farklı Türki kavimlerle ilgili en önemli metinlerden biridir. PVL bizi 10. yüzyılın ortalarından 12. yüzyılın başına kadar cereyan etmiş hadiselerden haberdar eder. PVL farklı yıllıklarda bulunur ve buldukları yıllıkların başlangıç kısmını oluşturur. Nüshalar (Nestor, Silvester ve 1118 tarihli nüsha) girift ve her biri diğerinden iktibas edilen konulardan meydana gelir. Birçok tarihçi ve âlim söz konusu metinle ilgili kafa karıştırıcı bir pek çok problemi çözmeye çalışmış ve bazıları açıklığa kavuşturma konusunda başarılı da olmuştur. Birçok yanılğı ve hata barındıran PVL şüphesiz kusursuz bir metin değildir. Dolayısıyla PVL'yi bir kez daha analiz edip incelemek ve önceki tarihçi ve âlimler gibi biraz olsun mütevazı bir katkıda bulunmak bu çalışmanın amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Doğu Avrupa, Ruslar, Yıllıklar

POVEST' VREMENNYKH LET' (TALE OF BYGONE YEARS): İTS İMPORTANCE AND PLACE İN HİSTORY

ABSTRACT

Povest' Vremennykh Let' (PVL) one of the most important text regarding medieval Russians, Byzantium and various Turkic people lived in East European steppes. PVL inform us developments that had occurred from middle of the 10th to beginning of the 12th centuries. Three redactions of PVL exist in different chronicles and they composed beginning parts of them. Redactions (Nestor, Slyvester and 1118 version) constitute from intricate contexts and all of them excerpts form each other. Many of historians and scholars tried to clarify lots of problems of that confusing texts and some of them succeeded to elucidating. İndubitably PVL isn't precise text; it has many delusions and mistakes. As a matter of fact, aim of this work is to analyse and scrutinise PVL ones again and to submit somewhat contribution like previous historians and scholars.

Keywords: Medieval, East Europa, Russians, Chronicles

GİRİŞ

Povest Vremennih Let (PVL), Rusların Hıristiyanlığı kabulünden (988) sonra Bizans tarih yazıcılığı geleneğinden faydalanılarak 11. yüzyılın başlarında Kiev'deki Peçerski Manastırı'nda derlenen yazılardan oluşan bir kroniktir. İlk Ruslar ve ilişkide buldukları komşuları (Bizans İmparatorluğu, Almanlar, Lehler, Çekler, İskandinav halkları, Fin-Ugor kavimleri, Hazarlar, Volga ve Tuna Bulgarları, Polovetsler (Kumanlar), Peçenekler, Macarlar ve Torklar) hakkında verdiği bazı bilgileri sadece kendinde barındırması Ortaçağ Doğu Avrupa Tarihi'ni inceleyen araştırmacılar için bu kroniği her zaman vazgeçilmez kılmıştır. Eserin Nestor, Slvester ve 1118 tarihli üç farkı nüshası 15. yüzyıldan itibaren derlenen Rus Yıllıkları'nın başlangıç kısmını oluşturmuştur. Kronik siyasi, ticari, kültürel, sosyal ve dini hayata dair çok kapsamlı bir muhtevaya sahipken Rusça eserler haricinde yoğun olarak doğrudan yabancı eser veya tercümelere dayanarak derlenmiş geniş bir kaynak ağına sahiptir. Ayrıca PVL, bir taraftan tarihteki çeşitli alanlarda cereyan eden din dışı hadiselerden bizi haberdar ederken diğer taraftan muhtevasında Kitab-ı Mukaddes'ten bol miktarda iktibas içerir.

988'de Rus Knezi Vladimir'in resmi olarak Hıristiyanlığı tüm Kiev Rusları için kabul etmiş olması şüphesiz Ruslar için Hıristiyanlığın ilham kaynağı olan Bizans'tan yoğun bir şekilde etkilenme yolunu açtı. Başta Kiev olmak üzere Çernigov, Pereyaslav gibi şehirlere gelen Rus metropolit, piskopos ve rahipler aracılığıyla hem Hıristiyanlığın hem de seküler dünyanın yazınıyla karşılaşan Ruslar, Doğu Avrupa'da günümüze az sayıda örneği kalmış Runik harfleri kullanmak yerine Selanikli Kril ve Methodius kardeşlerin Makedon Slavcasından bozma ortaya koydukları yeni bir alfabeyle tanıştılar. Şüphesiz Hıristiyanlık sadece Rusya'ya dini bir inanış olarak değil, edebi, mimari, sanatsal yapıtlarıyla ve hukuki kodifikasyonlarıyla geldi.

Yazı ve dini faaliyetlerin kombine haliyle 11. yüzyıldan itibaren Kiev Rusları arasında yaygınlaşması ve tercüme faaliyetlerinin de eş zamanlı olarak, özellikle de manastırlardaki rahipler marifetiyle ifa edilmesi sonucu gelişen süreç, Slavyan kabilelerinin bulunduğu bölgede bütünleşerek kendisini Rus adıyla var etmesine ve sonraki dönemlerde de dış dünyaya açılmasına vesile oldu. Ortaçağ Rusya'sında Slavyan unsurların bitmek tükenmek bilmeyen iç çatışmaları, doğudan gelen göçebe Türki kavimlerin saldırıları ve batıdaki Katolik Polonya tehlikesi her ne kadar siyasal olarak Rusların ilerlemesine mani olsa da kendisini PVL'nin muhteviyatında tebellür ettiren dil ve din yoluyla ortak bir kültürün gelişmesi Mongolik Dönem (13–14. yüzyıllar) sonrasında Rusların ivedilikle toparlanmasını sağladı. Aslında PVL, bahsettiği hadiselerle 10. yüzyılın ortalarından 12. yüzyılın

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

başlarına kadar süregelen dönemi kapsasa da Rus tarihi ve edebiyatındaki etkileri sonraki yüzyıllarda da devam etti. Bu bağlamda PVL, Rusların tarihte süre gelen maceralarının ilk safhasından başlayarak kökenlerini, Hıristiyanlaşmalarını, ilk siyasi faaliyetlerini, ilk ticari anlaşmalarını, aralarındaki çatışmaları, dinlerini, dini büyüklerini ve ilişkide buldukları öteki halkları anlatan, kendisinden sonra diğer edebi ve tarihi değer taşıyan eserlere örnek olan bir kroniktir. PVL'nin muhtevası diğer Avrupa milletlerinin tarihini de ilgilendirdiği için erken dönemlerden itibaren eserin farklı dillere tercümesine girişilmiştir.

Monumenta Poloniae Historica I (Lemberg, 1864), PVL'nin İpatyev Nüshası'nın Lehçe tercümesini içerir. Batı diline ilk tercümesi *Altrussische Geschichte Nach Nestor* (Berlin, 1812), adıyla Joseph Müller tarafından Almanca yapılmıştır. Louis Paris, *La chronique de Nestor* (Paris, 1834) ve Louis Leger de *La Chronique Dite de Nestor* (Paris, 1884), adlarıyla eseri Fransızcaya çevirdiler. Çekçe tercüme Jaromir Erben tarafından 1867'de Prag'ta, *Nestoruv Letopis Prelozil* yapıldı. Bu çalışma daha sonra Bratislava Üniversitesi'nden Prof. Milos Weingart tarafından tashih edildi. Dancası C. W. Smith tarafından *Nestors Russiske Kronike Oversat Og Forklaret* (Kopenhag, 1869) adıyla tercüme edildi. PVL'yi İsveççeye Helsingfors 1849'da çevirdi. Kluçakowski PVL'yi 1884'te Lvov'da Latinceye çevirirken, 1916 yılında ise Macarcaya tercüme edildi. Samuel Hazzard Cross ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor ise PVL'nin ilk İngilizce tercümesini yaptılar (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 5–6, Grekov, 1953: 418).

PVL'Yİ İHTİVA EDEN YILLIKLAR

PVL, özellikle ilk dönem Rus Yıllıkları'nın başlangıç kısmını oluşturur. Bu sebeple ilgili Rus Yıllıkları hakkında bilgi vermekte fayda var.

Rus Yıllıkları'nın muhtevasını derlendikleri manastırların bulunduğu bölgelerdeki yerel haberlerle birlikte diğer yıllıklardan, Bizans, Balkan (özellikle Bulgar ve Sırp) gibi yabancı kaynaklardan ve Mukaddes Kitap'tan alınan metinler oluşturur. Hadiseleri kronolojik sırayla takip eden yıllıklar diplomatik metinler, anlaşmalar, kimi anonim epik hikâyeler, vaazlar, nutuklar, efsaneler, savaşlar ve insan betimlemeleriyle bezenmiş heterojen içeriğe sahiptir. Yıllıkların birbirlerinden yaptığı alıntılar ve alıntılarının bazen aynen, bazen değiştirilerek veya üzerine yorum katılarak iktibas edilmesi metinlerin doğruluğu ve orijinal hali hakkında tartışmalara sebep olmaktadır. Bu haliyle sadece yıllıklar arası iktibas sorunu ilk dönem Rus Tarihi için tek başına bir alandır.

Ahmet ULUSAN

Yıllıkların içeriğinden bahsetmek gerekirse; muhtevalarına bakıldığında, yıllık kahramanları daha ziyade knezler, komutanlar ve rahiplerdir. Ayrıca metinlerde knezler ile zalim ve hain insanlar arasında yapılan kesin ayrımlar göze çarpar. Zira knez iyi bir savaşçı, yakışıklı, iyi huylu, yanlışın karşısında ve doğrunun yanındadır; bu haliyle Rus topraklarını savunan, kiliseyi koruyan ve teb'asına karşı şefkat gösteren bir knez tasviri yapılır. Neredeyse ilk dönem Rus eserlerinde feminen figürlere oldukça az rastlanmakla birlikte nihayetinde onlar da her zaman şefkatli anne ve imanlı kadın gibi yüksek seciyelere sahip insanı oynar ve asla romantik ilişkilerde rolü yoktur. Batıdaki eserlerin aksine Ortaçağ Ruslarında şehvet dolu erotik temalara rastlanmaz; örneğin, Andreas Capellanus'un *De Arte Honestae Amantiae* (1170), veya *La Clef D'Amour* (1250) gibi eserlerin bu dönem Ruslarının yazınında yeri yoktu. Buna tezat olarak 15. yüzyılda Pyotr'la Muromlu Fevronia'nın aşkının hikâyesi ile Kiev'deki Peçerski Paterik'te geçen ve bir Macar olan Moses'in Polonyalı kadın tarafından âşık olunması anlatılır; ne acıdır ki bu vukuat da Moses'in hadım edilmesiyle son bulur (Zenkovsky: 12–13, bkz. Heppell, 1989).

Yıllıkların ortaya çıkış süreci ve derleme faaliyetlerinden bahsetmek gerekirse; 12. yüzyıldan sonra Rusya'nın hemen her önemli merkezinde yerel tarih yazımı ortaya çıkmaya başladı. Tver, Pskov ve Novgorod'da yazılan nüshalar gibi pek çoğu ilerleyen tarihlerde kayboldu. Moskova otoritesinin kuvvetlendiği 16. yüzyılda ise yerel tarih yazımları yerine bölgesel yıllık yazımı ağırlık kazanmaya başladı (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 3). Hem elde bulunan eski nüshalar hem de kendi dönemlerinde yazılmış metinler bir araya getirilerek yıllıklarda derlenip toplandı. Ne var ki 18. yüzyıla kadar manastır kütüphanelerinin tozlu raflarını işgal eden ve neredeyse unutulmuş olan yıllıklar ancak Çar I. Pyotr 1722'de bütün yıllıkların toplatılarak kopya edilmesini istemesiyle tekrar hatırlandı. Bu konuda ilk çalışma yapanlardan Gerhard Friedrich Müller İmparatorluk Bilimler Akademisi'nden çıkan *Sammlung Russischer Geschichte* (1732) adlı eserinin birinci cildinde yıllıklardan alıntılar yaparak yaptığı çeviri derlemelerine yer verdi. Bu derlemeler Rusya'ya gelip Radzivilov (Königsberg) Yıllığı'nın basımıyla (1761) ilgilenen August Ludwig Schlözer'in de ilgisini çekti. Schlözer Rus yıllıklarıyla ilgili ilk tahlil çalışmalarını *Probe Russischer Annalen* (Bremen ve Göttingen, 1768) adlı eseriyle yaptı. Bu genel olarak ta ilk tahlil ve tenkit girişimiydi. Araştırma ve yazılı materyallerin toplanmasıyla 1834'te kurul oluşturuldu ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda Arkeografya Komisyonu olarak toplandı. Bu komisyon 1846'da *Tüm Rus Yıllıkları Külliyyatı'nı* (*Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, PSRL*) oluşturdu ve bu külliyyatta Lavrentev Yıllığı da 1305 tarihine kadar yer aldı. İlk basım Silvester Nüshası'nı dikkate aldı, fakat F. Miklosich daha sonra yaptığı derlemedeki yazımında değişiklik yaptı (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 4–5, bkz. Miklosich, 1860). Tüm külliyyatın bir araya

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

getirilmesinde manastır kütüphanelerini tek tek gezerek yıllıkları toplayan P. M. Stroyev'in katkısı ise oldukça büyüktür.

Araştırmamızın konusu olan PVL ise Lavrentev, İpatyev, Radzivilov, Moskova Akademi, Hlebnik, Pogodin, Troits ve Novgorod yıllıklarında farklı nüshalarıyla yer almış ve bu yıllıkların başlangıç kısımlarını oluşturmuştur. Yine ilk dönem Rus yıllıklarından Voskresen ve Nikonov gibi yıllıkların metinlerinde bahsi geçen yıllıklardan alıntılar yapılmak suretiyle yer bulmuştur. PVL, yıllıklara göre farklılık arz eder ve her yıllık PVL'nin üç farklı versiyonu olan Nestor, Slvester ve 1118 tarihli nüshaları veya bu nüshalarının karışımından oluşan karma metni ihtiva eder.

Buna göre PVL'yi başlangıç olarak alan yıllıklar içinde hangi yıllığın hangi nüshayı ihtiva ettiğinin irdelenmesi gerekir. Rus Yıllıkları içinde en eski tarihli olan ve PVL'nin Slvester Nüshası'nı barındıran Lavrentev Yıllığı, 1377'de (14 Ocak - 20 Mart) Konstantin'in oğlu Suzdal Knezi Dmitri'nin isteğiyle Keşiş Lavrenti tarafından 1305 yılına kadarki hadiseleri istinsah edilmiş olan Kuzey Rus Yıllıklarındadır (Lavrentevskaya, 1997). Lavrentev Yıllığı'nın muhtevasında yazıldığı yer olan Suzdal'daki hadiselere ayrı bir önem verilmiştir. Fakat bunun içeriğinde PVL'de 899–922 yılları arasında cereyan eden hadiseler eksiktir.

Özellikle geç tarihe dair tekstlerin 18. yüzyılın sonuna kadar basılmasına rağmen (Sinodal, 1781; Nikonov, 1767–1792; Tipograf, 1784; Akademi, 1786; Lvov, 1792, Voskresen, 1793; Sofiski Vremennik, 1795) Lavrentev Yıllığı için 1804 yılına kadar basma girişiminde bulunulmadı. İlk girişimde Fransız işgali sebebiyle ancak 10, 1824'teki ikinci girişimde ise 13 sayfa basıldı. 1828'den sonraki süreçte ise İmparatorluk Bilimler Akademisi Kuzey Rusya'da yaptığı araştırmalar neticesinde nihayet tüm külliyyat için sonuca varan teşebbüslerde bulundu (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 5). Lavrentev Yıllığı'nın orijinal nüshası Sankt-Peterburg'taki Devlet Halk Kütüphanesi'ndedir.

Lavrentev Yıllığı'nın verdiği bilgiler muhteva bakımından dört bölüme ayrılabilir; Birincisi, başlangıcından 6618 (1111) yılına kadar PVL (Slvester Nüshası). İkincisi, Suzdal Yıllığı, 1111'den 1205 yılına kadar. Üçüncüsü, Suzdal Yıllığı'ndaki Rostov haberlerinin üstünlüğüyle 1206'dan 1239'a kadar devam eden kısım. Dördüncüsü, Suzdal Yıllığı'nın bundan sonraki ortak Rus Yıllıkları ile birleşerek 1240'dan 1305 yılına kadar olan hadiseleri verdiği kısım (Yücel, 2007: XXV, Şahmatov, 1916: 51).

PVL'yi içeren diğer bir yıllık olan İpatyev muhtemelen Güney Rusya orijinalinden Pskov'da 15. yüzyılın ortalarında kopya edildi. Bu daha sonra keşfedildiği Kostroma'daki İpatyev Manastırı'ndan ismini aldı (Cross ve

Ahmet ULUSAN

Sherbowitz-Wetzor, 1973: 4). İpatyev'i Pskov'da bulup ilim âlemiyle tanıştıran N. M. Karamzin olmuştur. İpatyev'in ilk baskısı 1843'te, ikinci baskısı ise 1871'de yapılmıştır. İpatyev'i 1908 yılında Şahmatov kendi redaksiyonu olarak yayımlamıştır. 1923 yılındaki baskıda ise 1871 ve 1908 deki baskılar tekrar edilmiştir. PVL'nin İpatyev Nüshası da 1871 yılında neşredilmiştir (İpatyevskaya, 1998: XVIII-XIX).

İpatyev Yıllığı'nın 872 – 1117 yıllarını PVL, 1119 – 1199 yıllarını Kiev Yıllığı ve 1205 -1289 yılları arasını ise Galiç - Volinya Yıllığı kapsar ki bunlar 1425 yılında derlenmiştir. Söz konusu yıllık, 1110 yılından sonra Kiev, Galiç ve Volinya'daki olaylara önem verdiği için Güney Rus yıllıkları kapsamında değerlendirilir. Orijinal nüshası ise Sankt-Peterburg'taki Rus Bilimler Akademisi'nde bulunmaktadır. İpatyev Yıllığını doğrulayan eserlerden biri Hlebnik Nüshası'dır. Bu nüsha Kolomen'li tüccar Hlebnik'e ait olduğundan kendisi bu isimle anılmıştır. 1575'te Knez Konstantin Ostrozki için Volinya'da kopya edilmiştir. Diğeri ise Pogodin Nüshası'dır ve Hlebnik ile yakından ilişkilidir. Bu da 1621 yılında Zvyotiv'de Knez Stefan Svyatopolk Çetvertinski için kopya edilmiştir. Pogodin Nüshası'nda hadiseler 896 yılından başlamaktadır. Elyazmasının metni şaşırtıcı, karışık ve yanıltıcı bir tarzdadır. Mesela bir yıla ait hadise verilirken sayfa bitmişse bir sonraki sayfada başka yıla ait bilgiler yer almaktadır. Sadece İpatyev versiyonlarının dipnotlarından haberdar olmakla yetindiğimiz Ostrozki ve Çetvertinski nüshaları ilk defa HURİ'de (Pritsak, 1990). tıpkıbasım olarak yayımlandı (İpatyevskaya, 1998).

Kiev ve Galiç – Volinya yıllıklarından bahsetmekte fayda var. Bu yıllıklar ayrı basım olmaktan ziyade farklı yıllıkların içreğinde geniş bir alanı kapsar ve aslında bu yıllıkların verdiği haberler PVL'nin devamı niteliğindedir. Bu yıllıkların diğerlerinden farkı sadece tek başına bir kodeks oluşturmaması değil, aynı zamanda diğer yıllıklar kilise adamları tarafından yazılırken sadece Galiç - Volinya ve muhtemelen 12. yüzyıldaki Kiev Yıllığı, içindeki ordu ve saray hayatından ayrıntılı olarak bahsettiğindendir ki yazarları knezin maiyetindekilerden birileri olma ihtimali vardır (Zenkovsky: 12).

Radzivilov (Kenigsberg) Yıllığı diye adlandırılan bir diğer derleme eser 17. yüzyılda hüküm süren Knez Radzivil'e aittir. 1671 yılında Knez Yanuşa Radzivil'in yıllığını Kenigsberg kütüphanesine verdiği bilinmektedir. 1716 yılında Çar I. Pyotr Razumov şehrindeki akademinin müdürü Kenigsberg'e onun bir kopyasını çıkarmasını emretmiştir. 1758 yılındaki Rus Savaşı'ndan (7 yıl savaşları) sonra Kenigsberg'den Radzivilov Yıllığı'nın nüshaları istenmiş ve o da İlimler Akademisi Kütüphanesi'ne getirmiştir (Yücel, 2007: XXV, Radzivilovskaya, 1989: 1–8).

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Radzivilov Yıllığı muhteviyatı bakımından ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, 1111 yılına kadar PVL'nin Slvester nüshası; ikincisi ise 1111'den 1206 yılına kadar olan bölüm. Her iki bölümde Moskova Akademi Yıllığı'nın ilk bölümüyle aynılık ve Lavrentev Yıllığı'nın ilk iki bölümüyle benzerlikler göstermektedir. Yine Pereyaslav-Suzdal Yıllıkları ve 1185 tarihli Vladimir Dergisi metinleri ile de yakınlıklar göstermektedir. Mesela 1138'den 1206'ya kadar olan hadiseler Pereyaslavlı Yıllığı'ndan alınmadır. Radzivilov Yıllığı'nın hemen hemen her sayfası bir veya iki minyatürle süslenmiştir, bu onu diğer yıllıklardan ayırır. Radzivilov ve Moskova Akademi Yıllıkları 1206 yılına kadar olan ortak bilgileri ihtiva etmektedir. Moskova Akademi Yıllığı bulunduğu yerin adıyla yani Moskova Devlet İlahiyat Akademisi Kütüphanesi'nin ismiyle anılmaktadır. 15. yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır. İhtiva ettiği konulara göre dört bölüme ayrılır. Birincisi, PVL'nin 1111 yılına kadar Slvester Nüshası; ikincisi, 1111'den 1206 yılına kadar Suzdal Yıllığı bölümü; üçüncüsü, 1205'ten 1238'e kadar I. Sofya Yıllığı'nın eski nüshasını veren bölümü; dördüncüsü, 1238'den 1419'a kadar olan hadiseleri anlatan Rostov yıllık dergilerini ihtiva eden bölümü. Moskova Akademi Yıllığı'nın ilk yayımı 1897'de yapılmıştır (Yücel, 2007: XXVI - XXVII, Şahmatov, 1916: 52, Şahmatov, 1938: 48-61).

Troits Yıllığı'nı Karamzin daha sonra yıllığın adını aldığı Troits'teki manastır kütüphanesinde bulmuştur. Troits'in temelinde PVL vardır. Yıllık 906-1176 yılları arasında kalan hadiseleri Lavrentev Yıllığı'ndan aktarmış, 1177-1390 yılları arasında geçen hadiseleri Simennov, 1391-1408 yılları hadiselerini ise Rogoj (1361-1364 yılı hadiseleri), Simenov, Nikonov, 1480 yılı Moskova Dergisi, Voskresen ve Tver Yıllıkları'ndan almıştır. Nihayet Troits Yıllığı, Tver Dergisi notlarına göre Tver'de 1413 yılı civarında tamamlanmıştır (Yücel, 2007: XXVIII).

Novgorod Yıllığı'nın üç farklı versiyonu bulunmaktadır; I. Novgorod Yıllığı Sinodal Nüshası, I. Novgorod Yıllığı Komisyon Nüshası ve I. Novgorod Yıllığı Akademi Nüshası. Sinodal Nüshası yıllıkların en eskisi olarak bilinmektedir. 13. - 14. yüzyıllarda derlenmiştir. Hadiseler 1016 yılından başlayıp 1330 yılına kadar getirilir. İçeriğinde PVL'nin 1118 tarihli Nüshası mevcuttur. Komisyon Nüshası ise 15. yüzyılda derlenmiş ve 1116 yılına kadar diğer yıllıkların aksine kendine has hadiseleri bildirmiştir Bu tarihten 1074 yılına kadar Sinodal Nüshası ile aynılık arzeder. 1075 - 1332 yılları arası ise Sinodal Nüshası'nın varyantlarıyla birlikte devam eder. Komisyon Nüshası büyük ölçüde Sinodal Nüshası'na benzer ve tıpkı onun gibi muhteviyatında PVL'nin 1118 tarihli Nüshası vardır. Akademi Nüshası yazısının düzensiz olması ve içeriğinin karışıklık arzemesi tahlil edilmesini zorlaştırırsa da ilk defa 1786'da orjinal metinlerinden hareketle ayrı baskısı yapılmıştır. Şahmatov'a göre Akademi Nüshası PVL'deki hadiseleri dikkate aldıktan sonra 1439'a kadar Komisyon Nüshası'ndan

Ahmet ULUSAN

yararlanmıştır. (Yücel, 2007: XXXIV-XXXVII) Novgorod Yıllığı'nın ilk bölümü şüphesiz PVL'nin Nestor Nüshası'ndan bölümlerinden daha eskidir, aynı şekilde Kiev Yıllığı'ndan da eski olmakla birlikte ondan daha kısadır ve aralarından büyük benzerlikler vardır (Cizevskij, 1960: 60).

Buna göre, Lavrentev, Radzivilov, Moskova-Akademi ve Troits Yıllıkları PVL'nin Slvester nüshalarını; İpatyev, Hlebnik ve Pogodin Yıllıkları PVL'nin Nestor ile 1118 tarihli nüshalarını ve I. Novgorod Yıllıkları PVL'nin Slvester ile 1118 tarihli nüshalarını ihtiva eder. Bu ayrım bize ayrıca yıllıkların haber verdikleri bölgelerden hareketle kuzey ve güney yıllıkları farkını da gösterir. Slvester Nüshası'nı içeren yıllıklar Kuzey Rus Yıllıkları diğerleri ise Güney Rus Yıllıkları sınıfına girer. Ayrıca 16. yüzyılda derlenen Nikon Yıllığı'nı da Kuzey Rus Yıllıkları kategorisine koyabiliriz. İlk dönem Rus yıllıklarını tarihçiler PVL açısından iki ana aileye bölerek de incelerler; Lavrentev başat olmak üzere Radzivilov ve Akademi bir aileyi, İpatyev başat olmak üzere Hlebnik ve Pogodin de diğer bir aileyi oluşturur.

PVL'NİN KAYNAKLARI

Kaynaklar bakımından incelendiğinde PVL'nin membalarının çoğunda yabancı eserlerin tesiri olduğu görülür. İktibas yapılan eserlerden bazen aynen alıntı yapılmış, bazen de kısaltmalar veya üzerine ek yorumlamalar yapılarak metne eklenmiştir. Yabancı eserlerin arasında Rusçaya tercüme yoluyla ulaşan eserlerin tesiri büyük iken Rusların kendi kavimleri içinde yaşadığı ve doğrudan ancak Rus halklarının tarihine ışık tutacak yerel hadiselerin hikâye edilmesi de kronikte önemli bir yer tutmuştur.

PVL her ne kadar tarz olarak Bizans tarih yazımından etkilenmişse de Bizans kronikleri gibi dünyanın yaratılışından değil Nuh Tufanı'nın sonrasında Nuh'un oğullarının yeryüzüne dağılıp toprakları paylaşmasından itibaren başlar. Kroniğe göre Ruslar, Yafes'in soyundan geliyor. Yazarın siyasi olaylara geçmeden önce böyle bir giriş yapmış olmasının sebebi tahmin edileceği üzere erken dönemden itibaren millet bilincini yaratmaya çalışmasıdır ve kaynak olarak ta kutsal metinlerden faydalanmıştır.

PVL, bir Bizans kaynağı olan Georgius Hamartolus'un (Keşiş George) *Khronikon* adlı dört ciltlik dünya tarihini anlatan eserinden birçok alıntı ve hatıra iktibas etmiştir. Kroniği yazar 9. yüzyılda tertip etmiş Bulgarca tercümesi yoluyla Ruslara ulaşmış olabileceği gibi doğrudan Kiev'de tercüme edilmiş olabile

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İhtimali de vardır. Yazar eseri Bizans İmparatoru olan III. Mihail (842–884) döneminin başına kadar getirir ve bu tarihten de Simeon Logothete 948 yılına, yani Romanus Lekapenus'un Proti adasında 15 Temmuz'da ölmesine kadar getirir. Hamartolus iki defa PVL'de doğrudan kaynak olarak gösterilir. Birincisi, kroniğin başlangıcında yabancı kavimlerden bahsederken, diğeri ise 852 yılında geçen bilgilerdedir. Hamartolus PVL'de en geniş çaplı alıntıyı oluşturur ve etnik kavimleri kritik eder. Grek misyonerleri tarafından Vladimir'e tedarik edilen Kutsal Kitap'tan alıntılarının özeti şeklindedir. (Dvornik, 1965: 181–182, Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 23–24) PVL için Hamartolus kadar önemli olan diğerkaynaklar ise Josephus'un *Yahudi Savaşlarının Tarihi* ve George Syncellus'un eserleridir. *Khronikon* gibi PVL'ye kaynaklık yapan diğerbir eser ise John Malalas'ın *Khronographia* adlı kitabıdır. Bu eser Bulgarcaya Bizans İmparatoru II. Justinyanus döneminin sonlarında, 10. yüzyılda veya muhtemelen 11. yüzyılda Rusçaya çevrildi (Vlasto, 1970: 176, geniş bilgi için Ziborov, 2002: 53–61).

Grekasıllı başka bir alıntı da İsmaililer üzerine *Pataralı Pseudo-Methodius'un Esinlenmeleri*'dir. Ayrıca PVL'de Büyük İskender'in kuzeydeki dağlarda kapattığı pis insanlardan bahsedilir. Bunlar bütün erken dönem Slavyan metinlerinde geçer ve hem Avrupa'da hem de evrensel anlamda anlatılagelen söylencelerden ilham alınarak eklenmiş hikâyelerdir (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 24).

PVL'de *Paleya* adı verilen apokrif eserlerden türetilmiş ve bazı yorumlamalarla Eski Ahit'e eklenmiş olan hikâyeler de yer aldı. *Paleya*'da açık bir şekilde Yahudi ve Müslüman karşıtlığı yapan metinler de vardı. Aslında 15. yüzyıla kadar İncil'in tam olarak Rusçaya tercümesi yapılmamıştı ve *Paleyalarda* ise *Pentateuch*, *Joshua*, *Yargıçlar*, *Ruth*, *Krallar* ve *Kronikler* bölümleri geçiyordu; var olan en iyi yazılar da Kolomna'da ancak 1406'da yazılmıştı (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 25).

Bizans'tan yapılan alıntıları saymazsak PVL'de yerel kaynaklı bilgiler kronolojik olarak siyasi tarihe ait hadiselerden ve bu hadiselerin arasına iliştilirilmiş bağımsız parçalardan müteşekkildir. Bu tip parçalara dair PVL'de *Boris-Gelb Menkıbesi* (1015), *Trebov'lu Vasilko'nun Kör Edilmesi* (1097), Kiev Peçerski Manastırına ait metinler, *Paterikon* (1074) (ör. *Feodosi'nin Yaşamı*), *Vladimir Monomah'ın Öğretisi* ve Gyurdata Rogovic'in uzak kuzeydeki Yugra insanları hakkında bilgi verdiği (1096) pasajlar yer alır (Pritsak, 1990: XXIII). Fakat bunların içinden *Vladimir Monomah'ın Öğretisi* adlı parça hakkında tercüme olduğu yönünde de yorumlamalar vardır. Zira bu eseri ilk keşfeden ise Sukhomlinov'dur. Hem 9. yüzyıla ait eski Grekçe teksti de 1073 tarihli Eski Rusça teksti karşılaştırarak aslında Rusçasının Grekçeden çeviri olduğunu gördü.

Ahmet ULUSAN

Orjinalinin yazarı Mihail Syncellus Kudüs Metropoliti Thomas'ın yardımcısıydı ve Studion'dan Aziz Theodor'un (öl. 826) arkadaşıydı. Ona göre bu eser daha sonra Rusçaya aktarılmıştı (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 24, Sukhomlinov, 1856). Bir başka görüşe göre ise Vladimir Monomah eseri için sadece Aziz Basil'den faydalanmakla yetinmişti.

Doğrudan Rus tarihiyle ilgili kronolojik bilgilerin kaynakları konusunda bize ulaşmayan eserler de mevcuttur. Başlangıç Dergisi (Naçalny Svod) PVL'de bahsedilen bazı hadiselerin kaynağını teşkil etmekle birlikte bütünüyle bu kaynağın detayları günümüze ulaşmamıştır. Dergiden, PVL derlemesinde yapılan iktibas kadar haberdarız.

Başlangıç Dergisi, yabancı eserlerden alıntılar, sistematik kronoloji arasına sıkıştırılmış parçalar ve tabii ki diğer yıllıklardan yapılan alıntıları tek bir şekilde (stemma) özetleme çabaları tarihçilerin farklı görüşler serdetmesine neden oldu. Özellikle klasik dönem kronik araştırmacıları arasında bu konu uzun bir süre tartışma konusu olarak devam etti.

PVL'NİN NÜSHALARI

Daha öncede bahsettiğimiz şekliyle yukarıda PVL'yi ihtiva eden yıllıkların hepsinde kronik aynı şekliyle yar almaz. Zira PVL'nin üzerinde tartışma konusu olan üç farklı nüshası vardır. Bunlar Nestor, Slvester ve 1118 tarihli nüshalardır.

Nestor Nüshası'na dair elimizde diğerleri kadar kesin bilgiler bulunmuyor. Aslında, sadece Hlebnik Yıllığı'ndaki PVL'nin ilk cümlelerinde adı geçen Nestor'un kim olduğu konusu da tartışmalıdır. Yine de yıllıklar manastırlarda rahipler marifetiyle yazılıp derlendiği için adı, cümle içinde şekil bozukluğundan dolayı, sanki daha sonra eklenmiş izlenimi veren Nestor'un Kiev'de Peçerski Manastırı'nda yaşayan ve PVL'nin en erken tarihli versiyonunu kaleme alan kişi olarak tanımlanması tarihçiler arasında yaygın bir düşüncedir. Tatişçev ise Hlebnik harici hiçbir yıllıkta adı geçmeyen Nestor'un günümüze ulaşmamış olan 3 farklı kronikte adından bahsedildiğini iddia eder (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 6, Tatişçev, 1768). Ne var ki, bu iddia bize Nestor hakkında daha fazla bilgi sahibi olma imkânı vermiyor. Sadece bize kalan nüshanın içeriğine ve muhtemel yazım tarihlerine baktığımızda Nestor'un 1056 yılı civarında doğduğunu ve 1112 yılından bir süre sonra öldüğünü anlayabiliyoruz.

Slvester Nüshası ise Rahip Slvester'in Vıdubiç'teki Aziz Mihail Manastırı'nda Nestor Nüshası'nı alarak yeniden tashih etmesiyle ortaya çıkan PVL versiyonudur. Slvester Nestor'dan aldığı metinde kimi eklemeler ve değişiklikler yaparak kroniğin hadiselerini 1110 yılına kadar getirmiş bu yılın hadiselerinden

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

sonra eserin müellifi olarak kendi ismini yazmıştır. Slvester hadiseleri 1110 yılına getirmiş olmakla birlikte kroniği yeniden derlediği yıl olarak bize 1116 yılını verir.

1118 Tarihli Nüsha ise yazarı belli olmayan ve Slvester Nüshası'na ek olarak 1118 tarihine kadar olan yılları da kapsayan ayrı bir versiyondur. Bu versiyon ayrıca 1110 yılına kadar Slvester Nüshası'nda zikredilmeyen bazı hadiseleri de içerir (daha geniş bilgi için bkz. Ziborov, 43–53: 2002).

Üç versiyonun da birbirleriyle çelişen fakat birbirlerini tamamlayan yönleri vardır. Tarihçiler ve Eski Rus Edebiyatçıları'nın PVL' de sorun olarak gördükleri üç temel problem vardır; PVL'nin kaynakları, hangi versiyonun esas nüshayı teşkil ettiği - dolayısıyla hangisinin temel alınacağı ve versiyonlar arasındaki fark ve benzerliklerin süreci ve nedenleri. İlk sorun yıllardan beri yapılagelen yoğun araştırmalar sonucunda büyük ölçüde çözüme ulaştırıldı. İkinci ve üçüncü sorunlar ise bizim çalışmamızı asıl meşgul edecek problemleri içeriyor. Bu konuda 19. yüzyıldan beri özellikle Rus tarihçiler mebzul miktarda kitap ve makale kaleme adılar.

Meşhur Rus tarihçisi N. İ. Kostomarov'a göre, PVL tamamıyla Nestor'a dayandırılmaz, PVL'yi toparlayan kişi Slvester'dir, fakat Slvester Nestor'un yazarlığını yaptığı Kiev'deki Peçerski Manastırı'ndaki nüshaları da PVL'ye eklemiştir (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 13, Kostomarov, 1881). Rus yıllıkları üzerine onlarca yayını olan A. A. Şahmatov ise bu konuda en kapsamlı bilgileri veriyor. Şahmatov V. Tatişçev ve Schlözer'i dikkate alarak PVL'nin saf tekstine ulaşmaya çalıştı ve N. İ. Kostomarov, Sreznevsky ve Bestuzhev-Ryumin gibi o da PVL'nin farklı kaynakların kombinasyonu olduğuna karar verdi. Şahmatov bütün versiyonları dikkate alarak PVL'nin orijinali ve versiyonları arası ilişkileri belirlemeye çalışarak versiyonlardan hareketle bir prototipe ulaşmaya gayret sarfetti. Bununla eşzamanlı olarak versiyonların günümüze kadar geçirdiği evreleri saptamaya çalıştı (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 14).

Şahmatov'un bu konudaki fikirleri oldukça ufuk açıcudur. PVL hakkındaki tespitleri bugün de geçerliliğini koruyor. Şahmatov'a göre PVL'nin orijinali 1111'de derlendi (Nestor Nüshası), Rahip Slvester ise 1116'da bu redaksiyonu yeniden ele aldı (Slvester Nüshası) ve 1118 yılında ise İpatyev tekst grubunun prototipi olan Peçerski Manastırı'nda isimsiz olan üçüncü bir versiyon hazırlandı (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 15).

Şahmatov'a göre Lavrentev'deki Slvester Nüshası'nın sondan ikinci paragrafı yarım kalırken İpatyev'de devam etmesi Lavrentev'de olmayan ama PVL'nin orijinalinden kaynaklanan cümlelerden oluşuyor ve Lavrentev bunu almasa da İpatyev daha sonraki tarihte bunu orijinalinden, yani muhtemelen

Ahmet ULUSAN

Slvester'in bazı ifadelerini kendi versiyonuna iktibas etmediği Nestor Nüshası'dan, alıntılanmıştır. Aslında Şahmatov'un bu görüşünden İpatyev ve diğer Güney Rus Yıllıkları'nın barındırdığı PVL nüshalarının Nestor ile 1118 tarihli nüshalarının ortak metni olduğunu çıkarabiliriz. İpatyev'deki PVL Nüshası 1076'dan sonra Lavrentev'de olmayan Rus Knezi Vladimir Monomah'a ait bilgiler içerir. Buradan hareketle Şahmatov, Slvester Nüshası'nın yanı sıra ona ek olarak başka bir versiyonun olduğundan da bahseder ve bunun da İpatyev'deki Nüsha ile akraba olduğu görüşündedir (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 15).

1111 tarihli Nestor'un PVL'si gereğinden fazla itici, sert, kabadayı Svyatopolk tarafında iken; dindar, adaletli ve zeki Knez Vladimir Monomah'ın karşısındaydı. Vladimir'in babası Vsevolod tarafından kurulan Vıdubiçi Manastırı'nın başında Slvester vardı. Vladimir Monomah ta Slvester'a 1116'da daha sonra kaybolacak olan 1111 yılındaki nüshayı temel alarak yeni bir PVL redaksiyonu oluşturmasını istedi. Böylece bu analistik faaliyet Peçerski Manastırı'ndan daha genç olan diğer manastıra transfer edildi. Şahmatov'a göre bu yeni redaksiyon Vladimir'e yakınlık beslerken eski manastırdaki nüshanın pabucunu dama atan bir redaksiyon oldu. Bu sebeple yine manastırdan başka biri Slvester'in redaksiyonun tasfiye ettiği Nestor'un versiyonu yerine 1118 yılı adında üçüncü bir kuramsal teksti ortaya koydu (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 15–16).

Şahmatov kısaca 1111 tarihli nüshayı Nestor'un derlediğini daha sonra 1116'da Slvester onu tekrar ele alarak tadil ederek Nestor'un ismini çıkardığını iddia ediyor. 1118'deki redaksiyonda ise Aziz Feodosi'nin Peçerski Manastırı Rahibi ifadesi kalırken Nestor kelimesi yine yok sayıldı. Buna göre Slvester Nüshası en primitif olan değildir ve Şahmatov'a göre tekstin 1111 tarihli olanına inmek gerekli. Örneğin, Nestor kendi nüshasını 1111'de yazarken PVL'nin içeriğinde yer alan ve yine Nestor tarafından yazılan *Feodosi'nin Hayatı* adlı parça 1080'lerde kaleme alınmıştı. Şahmatov'a göre karşılaştırmanın en sağlıklı yolu daha sonra redakte edilen Slvester Nüshası'ndan ziyade Nestor'un ana metnine inebilmektir (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 16).

PVL'nin yapılandırılmaya başlanması 1037 ila 1039 yılında olmuştu. Bu yıllarda Kiev Rusya'sındaki piskoposların organize olması ve Knez Yaroslav'ın eğitim alanındaki reformları kroniğin ilk nüvelerinin oluşturulmasına ön ayak oldu. Kiev metropolitliğinin de desteğiyle ilk metnin Peçerski Manastırı'na gönderilmesi daha sonra keşişlerin de PVL'ye başka hadiseleri de eklemelerine vesile oldu. Zira 1073 yılları civarında hem esas kronik hem de ona eklenmiş notlar manastırın önde gelen keşişlerinden Büyük Nikon tarafından yeniden gözden geçirildi. 1095 yılında Knez Vsevolod'un ölümünü takiben PVL'ye yeni maddeler eklenerek yeniden düzenlendi. 1110 yılı civarında Knez II. Svyatopolk'un inisiyatifiyle Peçerski

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Manastırı'nın keşişleri daha önceki esas kroniği ele alarak oldukça tutkulu bir başlangıç yaptılar ve bu versiyon PVL'nin ilk versiyonu yani Nestor Nüshası oldu (Vernadsky, 1948: 285). Diğer taraftan tarihsel olarak şöyle bir kategorilendirme yapabiliriz; PVL'nin bir kısmı 11. yüzyılın ikinci yarısında diğer kısmının da aynı yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başında yazılmıştır.

Priselkov'a göre de Nestor bu çalışmanın baş editörüdür. Fakat S. A. Bugaslavski edebi stile dayanarak ve tabii bazı olayların yorumlanmasına da dikkate alarak PVL'nin Nestor tarafından yazılan kronikle onun içeriğindeki iki yaşam hikâyesinin (*Boris - Gleb Menkıbesi ve Feodosi'nin Hayatı*) birbirinden farklı olduğunu savunur. (Vernadsky, 1948: 285) Bilindiği üzere bu iki yaşam hikâyesi PVL'nin ana metinlerindedir. Aslında bunlar bağımsız eserlerken derleme yoluyla PVL'nin muhtevasına girmiştir. Fakat PVL'nin ilk versiyonu basılmadığı için kesin bir şekilde görüş serdedilemiyor.

Eğer PVL nüshaları ihtiva olunduğu yıllıklar içinde kendi saf haliyle bulunsaydı onları tetkik etmek çok daha kolay olacaktı. Sorunumuz sadece kendi içinde karışık bir kroniğin nüshalarını ayırt etmek değil, aynı zamanda eski Rusçalarının matbu haliyle devamlı yenilenen yıllık külliyatlarında farklı editörler tarafından nüshaların birleştirilerek sunulmasıdır. 19. yüzyıldan beri birçok kez yeniden derlenen PSRL'de, editörler kendilerine göre PVL'yi içeren yıllıklardan sadece birini dikkate alırken uygun gördükleri başka yıllıklarda geçen PVL metinlerini ise kontrol metni olarak kullanıp kendi seçtiği PVL metnini hem zenginleştirmiş hem de doğrulamıştır. Bu sebeple külliyat yenilendikçe farklı editörler marifetiyle birbirinden değişik karma PVL nüshaları ortaya çıktı.

1846 Lavrentev Yıllığı'nın (Lavrentevskaya, 1846) editörü olan İa. İ. Berednikov PVL'yi Nestor ve Levrentev olarak ikiye ayırmış ve kroniğin 1110 yılından sonrasını Lavrentev olarak dikkate almıştır. Bu matbu metni hazırlarken kroniği doğrulamak amacıyla Radzivilov, Akademi, İpatyev ve Hlebnik'i kontrol tekst olarak ele almıştır. Yine de muhtevasında birçok yanlış yapmaktan kurtulamamıştır. 1864'te PVL için İpatyev Yıllığı'nı (Bkz. Vahyleviç; 521-946) dikkate alan İvan Vahileviç, olayları 1113'e kadar getirmiş fakat birçok sistematik hata yapmıştır. 1871'de S. N. Palauzov tekrar İpatyev Yıllığı'ndaki (Palauzov, 1871) PVL üzerine çalışmış ve Hlebnik ile Pogodin'i kontrol tekst olarak ele almıştır. A. F. Bıçkov 1872'de (Bıçkov, 1872) Lavrentev'deki PVL'yi tekrar ele alırken Akademi ve Radzivilov'u kontrol tekst olarak almıştır. E. F. Karski 1926'da Lavrentev'deki (Lavrentevskaya, 1926) PVL'yi hazırlarken Akademi ve Radzivilov'u kontrol tekst olarak kullanmış ve bu teşebbüs Şahmatov'a göre de Lavrentev'deki PVL üzerine yapılan en iyi çalışmadır (Ostrowski, 2004: XXII-XXIV).

Ahmet ULUSAN

Tüm bu PVL yenilemeleri bahsedilen tarihlerde yayımlanan külliyatlar içinde yer almışlardır. 1876'da L. İ. Leiboviç ve 1916'da A. A. Şahmatov ise PVL'yi külliyatın dışında tek başına olarak ele alıp yayımlamışlardır. Leiboviç'e göre daha başarılı olan Şahmatov, çalışmasında İpatyev'deki PVL'yi dikkate almıştı (bkz. Leiboviç, 1876, Şahmatov, 1916). 1950'de D. S. Lihaçev de PVL'yi (bkz. Lihaçev, 1950) ayırbaşım olarak yayımladı ve kendisinden önceki Bıçkov'u ve Karski'yi benimseyerek Lavrentev'deki nüshaya odaklandı, Akademi ve Radzivilov yıllıklarını kontrol tekst olarak kullandı. Bu çalışma 1872'deki Bıçkov'un eserine oldukça benzerdir (Ostrowski, 2004: XXIII-XXV).

PVL'NİN MUHTEVİYATI

PVL'nin ihtiva ettiği bazı metinler Rusların Hıristiyanlığı kabulünden önce yazılmıştı, fakat 1037 tarihine kadar az ve veya çok hikâyeler eklenmişti. Mesela, Knez Yaroslav'ın Sitayişi ve onun kültürel ve dinsel hayatla meşgalesini anlatan hikâye gibi. Bu hikâyelerden sonra 1044'te tekst yeniden başlar ve 1073'te tekrar kesilir. Zira artık Aziz Antoni de haberler verecektir. Tmutorakan'daki olaylardan 1066–1067 yıllarını anlatır. Böylece 1037'de tarihlenen dönem kroniğin ilk adaptasyonu olduğunu düşünebiliriz (Cizevskij, 1960: 54–55).

1044 yılından sonra yıllıklar muhtemelen Keşiş Nikon tarafından Kiev Peçerski Manastırı'nda tutuldu. 1061 yılında ise Knez İzyaslav'dan – Kiev'den – kaçıp Tmurotakan'a giderek oradaki yerel haberleri de kaydetti. Keşiş Nikon 1068'de Kiev'e döndü ve sonra 1073'te ya Kiev'den tekrar ayrıldı ya da öldü. 1074 yılında kronikteki hadiseler yeniden başlar ve Peçerski Manastırı'ndaki hikâyelerle devam eder. Kornikte Aziz Feodosi'nin ölümü ve İsaki'nin hikâyesi gibi değişik meseleleri içeren ve farklı olayların vuku bulduğu 1074 yılı ayrıntılarıyla kayıt altına alınmıştır. Hadiseler 1093 yılında tekrar kesilir. Bu yıldan tarihlendirilerek Novgorod Yıllığı'nda PVL için bir önsöz vardır, daha sonraki adaptasyonlar ise Peçerski Manastırı'ndan devam eder ve 1113 yılında son bulur. Muhtemelen bu adaptasyonun yazarı Peçerski Manastırı'ndaki Nestor'dur. 1113'te Vladimir Monomah Kiev'de tahta gelir ve Vladimir'in babasının kurduğu Vıdubiçi Manastırı'nda bu elyazması üzerine Slvester veya başka biri tarafından çalışılır (Cizevskij, 1960: 55).

www.e-dusbed.com

Düsbed, Yıl 5, Sayı 10, Kasım 2013

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Nestor ve Slvester nüshalarının arasındaki fark politik temelde de kendini gösterir. Nestor kendi nüshasında I. Vsevolod'u eleştirirken II. Svyatopolk'a sempati duyuyordu. Slvester ve 1118 tarihli yazarı bilinmeyen nüshalar ise II. Svyatopolk'a karşıydı ve Vsevolod'un oğlu Vladimir Monomah'tan yanaydılar. Aslında biz burada Vsevolod ve oğlu Vladimir gibi Bizans eğilimde olan knezler (Byzantinophiles) ile II. Svyatopolk gibi batıcılar arasındaki tartışmaya şahit oluyoruz (Vernadsky, 1948: 54–55). Zira buna delil olarak, Kiev Knezi Vladimir'in kendi yokluğunda çocuklarının birlikteliklerini koruması gerektiği yönünde ikazlarda bulunduğu ve dini motiflerle süslenmiş bir metin olan *Vladimir Monomah'ın Öğütleri* (Poçeniye) adlı parça sadece Lavrentev Yıllığı'ndaki Slvester Nüshası'nda geçer. Diğer nüshalarda bu metinden en ufak bir iz yoktur.

PVL'nin modern dillere aktarılmış olan eserlerinde *Vladimir Monomah'ın Öğütleri* PVL'den farklı bir başlık altında ve hemen kroniğin ardından verilir. Aslında bu parça PVL'in el yazması nüshası içindedir ve sanki kroniğe sonradan eklenmiş görünümü verir. Zira 1096 yılı hadiselerinden bahsedilirken aniden metinde değişiklik olur ve kronik sonraki yıla kadar öğütlerden devam etmeye başlar. Öyle görünüyor ki, Slvester bu metni bir bütün halinde sonradan kronik içine yerleştirmiş. Diğer taraftan Vladimir Monomah'a taraf olarak yazılmış bu metnin düşman olarak kabul ettiği kişi ise Svyatoslav'ın oğlu Oleg'ti. İlginç olan ise kimliği belirsiz olan 1118 tarihli PVL yazarının İpatyev ve Hlebnik yıllıklarındaki metninde ise bahsettiğimiz öğütleri içermezken, Vladimir Monomah'ın oğlunu 1117 yılında Novgorod'dan çağırması hikâyesine yer vermiştir (Pritsak: 1990: XXIII).

Vladimir Monomah'ın Öğütleri, *Boris – Gleb Menkıbesi* ve *Feodosi'nin Yaşamı* PVL'de geçen üç önemli parçadır. PVL hadiseleri bildirirken kronolojik sisteminin dışına çıkarak bu üç parçaya yer verir. Öncelikle öğütlerden başlayalım. Daha önce bahsettiğimiz şekliyle bu parça Vladimir Monomah'ın oğullarına yaptığı öğütlerden meydana gelir ve dini motiflerle desteklenmesi her ne kadar ilk dönem Rus kroniklerinde sıklıkla rastlanan bir olguysa da içeriğinde başka hiçbir metinde bulamayacağımız siyasi tarihe dair malumatın bulunması onu daha özel kılar. Öğütlerin de tıpkı diğer Rus yazınındaki eserlerde olduğu gibi yapısının farklı eserlerden etkilenmelere açık olduğunu söyleyebiliriz. Zira parçada Bizans ve Anglo-Sakson hükümdarlarının öğütlerinde görülen motiflere rastlanır. Bu belki de Monomah'ın karısının bir Anglo-Sakson prensesi ve annesinin Bizans prensesi olup 5 dili çok iyi bilen bir bilge knez olmasından kaynaklanabilir (Zenkovsky; 10). Fakat bu eseri tam olarak Monomah yazıp yazmadığı belli değildir. Yazan kişi hakkında tahmin edebileceğimiz bir başka bilgi bu kişinin Bizans'tan öğretiler (Instruction) nevinden; mesela *Xenophon* ve *Marius* gibi, farklı okumalar yapmış olmasının kuvvetle muhtemel olmasıdır. Zira bunlar daha sonra Svyatoslav'ın

Ahmet ULUSAN

1076'daki *Sbornik* adlı eserinde de mevcut olduğunu görüyoruz (Dvornik, 1956: 233).

Bir diğer önemli metin olan *Boris-Gleb Menkıbesi*'nin de kimin yazdığı belli değildir (bkz. Hollingsworth,1992: 3–32, 97–116). Her ne kadar netameli bir konu olsa da bazı araştırmacılar menkıbenin Nestor'un yazdığı görüşündedir. *Vladimir'in Hayatı* adlı eserin yazarı olan Keşiş Yakob'un da *Boris ve Gleb Menkıbesi*'nin yazarı olabileceği görüşü vardır. Nestor, Yakob veya bir başkası yazmış olsun menkıbede kabul etmek durumunda olduğumuz bir husus var ki o da tıpkı Vladimir *Monomah'ın Öğütleri*'nde olduğu gibi bu eserin de tamamıyla kendine has olmadığıdır. Eserin yazılış sürecinde Hıristiyanlığın evrensel tarihinden yararlanılmış ve başta Çekler olmak üzere yabancı kaynaklardan yararlanılmış olduğu izlenimi ağır basıyor. Yazar hiç kuşku yok ki azizlerin hayatından ve Bohemya'lı Venceslas'tan beslenmiş. Diğer yaşam hikâyelerinden farklı olarak knez olan bu iki kardeşin sadece nasıl öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Buna rağmen metni bir yaşam hikâyesi (Jitie, Vitae) kategorisine koymamız mümkündür. Menkıbede Boris ve Gleb'in üvey kardeşleri Svyatopolk tarafından öldürülmeleri ve sonra da Alta'daki savaşta Yaroslav'ın Svyatopolk'u yenmesi ve orada öldürülmesi detaylarıyla verilmiştir. Eser, kardeşin kardeşi öldürmesine neden olan hükümlerlik hırsına karşı çıkmakta Boris ve Gleb'in sağlam karakterli, cesur ve gerçek bir Hıristiyan vatanperver olarak göstermektedir. Svyatopolk ise kıskanç ve gururlu biri olarak tüm olumsuz özellikleri üzerinde taşır. Yazar bütün olumsuzlukların nedenini Svyatopolk'un geçmişinde arar. Zira annesi rahibedir ve Yaropolk'la evlidir, fakat Yaropolk'un Vladimir tarafından öldürülmesinden sonra Vladimir tarafından hamile bırakılır ve onunla evlenir. Svyatopolk iki babayla büyümüştür. Geçmişi kirliliklerle doludur, bu yüzden kardeşlerine kin ve kıskançlık besler ve onları öldürdüğü için yazara göre ikinci Kabil olarak tanımlanır (Dietrich, 2003: 46, Cizevskij, 1960: 42, Dvornik, 1956: 235).

Aziz Feodosi Kiev'deki Peçerski Manastırı'nın kurucularındandır ve bu manastırın ilk başrahibidir. Feodosi Suriye ve Mısır hermitlerinden etkilenen aşırı çileci hocası Aziz Antoni gibi bir hayat sürmedi tersine halktan biri olarak; ibadetle, çileci uygulamalarla dünyevi işler arasında kendine yer edindi. Kendisine Konstantinopol'de Studion Manastırı'nın kurallarından bahseden eski Slavcaya çevrilmiş bir kopya edindi ve Studion'dan Aziz Theodore'un kurallarını öğrendi, böylece Kiev'deki Grek monastisizminin büyük reformcusu oldu (Dvornik, 1956: 234).

Feodosi'nin Yaşamı adlı eser ise hagiografik bir eserdir (bkz. Hollingsworth, 1992: 33–95) ve 11. yüzyılın sonun da kaleme alınmıştır. Eserin ana teması Feodosi'nin yaşamına övgüler dizilmesidir. Nestor eseri Feodosi'nin

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

yaşamındaki olaylara şahit olanlarla ve bizzat olaylara katılanların ağızlarından duyduklarına göre anlatır. Ne var ki eserin Feodosi tarafından yazılmış olabileceği ihtimali üzerine de durulur. Eserde Feodosi'nin annesiyle olan ilişkileri, keşiş olurken yaşadığı sorunlar, annesinin Feodosi'nin seçimine boyun eğmesi sarıh bir şekilde dile getirilmektedir. Eserde ayrıca manastır yaşamına dair birçok bilgi vardır. Feodosi'nin rahiplerle ve knezlerle kurduğu iyi ilişki tutumluluğu açıkça gözler önüne serilir. Zira eserde bazen de keşişlerin disiplin yoksunluğu hakkında şikâyetle bulunur. Bunlar muhtemelen tevazu sahibi ve hamiyetperver olmasındandı. Ama hiçbir zaman keşişleri cezalandırmamıştı ve günahları sebebiyle onları kovmaktan hep sakındı reddetti. Bu eseri PVL kapsamında olamayan Metropolitan İlarion'un *Kanun ve İnayet Üzerine Nutku* adlı eseriyle karşılaştığımızda Feodosi sadece Studion'dan Theodore ile değil John Chrysostom ve Büyük Basil'den de haberdardır (Dietrich, 2003: 45–46, Dvornik, 1956: 234).

PVL ile aynı dönemin hadiselerini anlatan fakat PVL'nin muhteviyatında metin düzeyinde yer almayan başka küçük parçalar da mevcuttur. PVL'de yer verilmesi de kronik içindeki hadiselerin zikredilme tarzından PVL yazarlarının bu parçalardan haberdar olduğunu anlayabiliyoruz. Bunlardan biri olan İlarion'un *Kanun ve İnayet Üzerine Nutku* Yaroslav zamanında, 1037–1050 yıllarında, Kiev'in ilk Rus metropoliti İlarion tarafından yazıldı (bkz. Franklin, 1991: 3–29). Nutukta Eski Ahit ve Yeni Ahit karşılaştırılmaktadır. Nutuk Bizans'la Ruslar arasındaki ilişkilere gönderme yaparak Bizans'ın Rus Kilisesi üzerindeki egemenliğine karşı çıkmaktadır. Aslında İlarion'un çalışmalarında Kitab-ı Mukaddes'in önemli bir yeri vardır. Hıristiyanlığın kabulünden sonra yoğun Bizans etkisi yerine Rus olma bilincini yerleştirmeye çalıştı. Vladimir'e methiyeler düzenlemesini de buna bağlayabiliriz (Subtelny, 1994: 51, Dietrich, 2003: 44–45).

Başrahip Daniel'in Gezisi adlı eser Başrahip Daniel'in İsrail ve Filistin'e 1106–1113 yıllarında gerçekleştirdiği geziyi konu edinmektedir. Bu gezide kendisine Novgorodlular Kievliler ve Rus hacılar eşlik etmektedir. 7 yıl süren Filistin'de Müslümanlarla Haçlılar arasındaki savaşa ve İsrail'de Kral I. Balduin'in tahta geçmesine de tanık olmuştur. Gezi notları şeklinde kaleme alınan bu eser Başrahip Daniel'in seyahate başlama nedenini belirten sözlerle başlamaktadır. 10. yüzyıldan sonlarında Hıristiyanlığı kabulünden sonra Rusya'da kutsal topraklara Filistin'e gitme gelenek haline gelmişti; bu tür gezilere çıkanlara Palomnikler denilmiştir. 1108'de yazılan eserin bir diğer özelliği de aslında *Vladimir Monomah'ın Öğütleri*'yle edebi açıdan erken dönem karakteristiği taşımalarıdır. Bu özellikleri onlar diğer hagiografik eserlerden tamamen ayrı bir şekilde değerlendirmemizi gerektirir (Dietrich, 2003: 49–50, Cizevskij, 1960: 32).

Ahmet ULUSAN

Bu bağlamda değerlendirebileceğimiz başka iki eser *İzbornik* ve *Ruskaya Pravda*'dır. II. Svyatoslav döneminde Hıristiyanlığın propagandası için kullanılan *İzbornik* (1073) adında önemli bir eser vardı. *İzbornik*, çeşitli konulara ait eserlerden derlenmiş dergi anlamına geliyordu. Grekçeden tercüme edilen bu eser Bulgar Çarı Simeon'un tahmini 900 yılında oluşturduğu antolojiden hareketle Ruslara ulaştı. İçinde İncil'in ve Kilise Babaları'nın çalışmalarının yanı sıra seküler metinler de barındıran bir eserdir. *Ruskaya Pravda* ise 11. yüzyılda Yaroslav döneminde Rusların ilk hukuki kodifikasyonu olarak yer aldı, daha sonra da Vladimir Monomah devrinde genişletildi (Vlasto, 1970: 176, Dvornik, 1956: 236, bkz. Vernadsky, 1965).

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz eserler PVL ile aynı dönemde yazılıp yine dönemin hadiselerinden bahsetse de PVL yazarları bu parçaları derlemeye dâhil etmemiştir. Aynı dönemde Ruslara ulaşan *İzbornik* gibi başka tercüme eserler de mevcuttu, fakat *İzbornik* II. Svyatoslav döneminin politik argümanı olduğu için Rus toplumsal hayatının şekillenmesinde ayrı bir yer tutar. Asıl dikkat çeken husus ise PVL derlemesinin ruhuna uygun olan İlarion'un eseri ve *Ruskaya Pravda*'nın neden PVL'nin muhteviyatında yer bulmadığıdır. PVL, kronolojik bakımdan hadiselerde fark gözetmeksizin olayları sıralarken araya *Feodosi'nin Yaşamı* ve *Boris-Gleb Menkıbesi* gibi parçaları koymuş, fakat hem didaktik eser olan İlarion'un *Kanun ve İnyet Üzerine Nutku*'na yer vermemesi, hem de Bizans Rus anlaşmasına fazlasıyla yer vermiş olmasına rağmen *Ruskaya Pravda*'yı içermemesini bir eksiklik olarak görmemiz gerekir.

PVL'NİN MUHTEVİYATINDAKİ ÇELİŞKİLER

PVL'deki tarihsel çelişkiler PVL'nin ihtiva ettiği metinlerin ne zaman yazıldığı hakkında tahmin yürütebilmemize olanak sağlayabilir. Metinlerin yazımının muhtemel zaman aralıklarını saptamamız bize metinlerin orjinallerinin ilk olarak hangi nüshada geçtiğine dair fikir verebilir. PVL'de 1044'te Knez Polock'lu Vseslav'ın hala yaşadığından bahsederken diğer taraftan 1101 tarihinde de onun öldüğünden bahsediyor. Demek ki bu bilgiler PVL'nin farklı nüshalarından kaynaklanıyor. Yine 977'de Vladimir'in kardeşi Oleg'in mezarının şimdi hala Ovruç şehrinin yakınında olduğunu söylerken, 1044'de onun kalıntılarının Kiev'e taşındığından bahseder. Her iki olayı rivayet eden kişiler demek ki birbirinden farklı. 1061'in başından itibaren olaylar ve tarihler gün ve ay şekliyle tarihlendirilerek anlatılırken, 1073 yılından itibaren tamamen hadiselerin ayrıntıları kesilir. 1066–1067 yıllarındaki Tmutorakan'daki olaylardan bahsederken

POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ): TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

kroniğin diğer parçalarından efsanevi parçalar vardır. Kroniğin tekil parçalarında da ideolojide farklılıklar vardır (Cizevskij, 1960: 54).

Kronikte son derece bariz başka çelişkilerde göze çarpıyor. PVL, Polovetslerin (Kumanlar) 1055 yılındaki ilk akınlarından bahsederken aynı şekilde 1061 yılında da Polovetslerin ilk defa akın yaptığından bahsediyor. Yine PVL kendini 1110 yılında bitirirken verdiği ilk kronolojide Svyatopolk 1113 yılında ölüyor. Pereyaslav Oleg zamanında (907) Rus şehirleri arasında zaten var olan zengin bir kentti, fakat PVL onu 993 yılında Vladimir tarafından kurulduğunu söyler. Yine 1060 yılına dair Rus knezlerinin Torklara karşı akınlarından bahseder; kronik bu akınlar sebebiyle Torkların kaçtığını ve bugüne kadar artık bir daha ortada görünmediklerinden bahseder. Ancak 1080 yılında Torklar Rus topraklarına saldırır ve Vsevolod oğlu Vladimir Monomah'ı onların üzerine yollar ve onları yener. Ayrıca, 898'de Kiev'in yakınlarından geçen Macarlar için onlar tıpkı Polovetsler gibi göçebeydi ifadesi kullanır, fakat Polovetslerin ilk tehdit unsuru olmaları 1055 yılıdır ve 1061 yılında kronik Polovetslerin ilk saldırılarını yaptıklarından bahseder (Cross ve Sherbowitz-Wetzor, 1973: 12-13).

Tenakuzlarına rağmen PVL'nin geniş bir kaynak ağına ve konu kapsamı bakımından çeşitliliğe fazlasıyla yer verdiğiine değinmek gerekir. Zira kronikteki tarihlendirmeler, özellikle ilk dönemler, dikkate alındığında hadiselerin yıllara göre dağılımı bize daha net bir tablo ortaya çıkaracaktır. PVL'nin muhtevası 852'den 954'e kadar yıldan yıla bilgi sağlar ve bu 102 konu (yıl) kendi içinde iki kategoriye ayrılır; yılların zikredildiği döneme dair herhangi bilgi içermeyen tarihler ve içeriği dolu olan yıllar. Buna göre, 70 konu boştur, bunlar; 853-857; 860-861; 863-865; 867; 870-878; 880-881; 886; 888-897; 899-901; 904-906; 908-910; 916-919; 921-928; 930-933; 935-940; 948-954 yıllarıdır. Geriye 32 yıl kaldı. Bunlardan 945 yılı Bizans Rus anlaşmalarının öncesinde ve sonrasında farklı olayları içermesine rağmen iki defa yazıldığı için tekrara düşmüştür. Yıllardan 16'sının Rus tarihiyle ilgisi yoktur. Bunlardan 8'i (852, 868, 902, 913, 920, 934, 943) Bizans ile ilgili maddeler, 7'si Bulgarlarla ve Bulgar-Bizans ilişkileriyle ilgili maddeler (858, 869, 902, 914, 915, 929, 942) ve geri kalan 898 yılı ise Moravya'daki misyonla ilgilidir. Devam eden sonraki yüzyıllık periyod önceki yıllara göre daha iyi görünüyor. Zira sonraki yüzyılın sadece 33 yılı boş olarak geçmiş ve birçok olay, epik hikâyeler ve bir takım söylencelere göre yapılandırılmış. Örneğin, Nestor eski bir boyar olan Yan Vysatiç'le (ö.1106) görüşmüş ve ondan kronik için pek çok malumat sağlamış. Bunların arasında 1043 yılındaki talihsiz Konstantinopol akınlarıyla ilgili veriler de vardır (Pritsak, 1990: XXI-XXII).

SONUÇ

www.e-dusbed.com

Düşbed, Yıl 5, Sayı 10, Kasım 2013

Ahmet ULUSAN

PVL muhtevası bakımından yerli ve yabancı kaynakların derlenmesinden meydana gelmiş kroniktir. Kroniğin yukarıda açıklamaya çalıştığımız farklı nüshalarının büyük ölçüde birbirlerine benzerlik göstermesi yanında ihtilafları da söz konusudur. Tarihçiler bu sorunu kronik yazarlarının siyasi tarafdirlilikleriyle açıklama eğilimindedirler. Tekrar özetlemek gerekirse II. Svyatopolk'un ölmesi ve II. Vladimir'in tahta çıkmasıyla Peçerski Manastırı'nın etkisinin zayıflaması derleme kopyalarının Vladimir'e yakınlığıyla bilinen Vıdubiçi'deki Aziz Mihail Manastırı'na gönderilmesini beraberinde getirdi. Rahip Slvester tarafından da 1114–1116 yılları arasında bu yazmalar tekrar revize edildi. 1118 yılında ise eserin kimliği bilinmeyen bir yazar tarafından yeni bir redaksiyonu çıktı.

Şüphesiz ilk Rus Yıllıkları'nın başlangıç kısmını PVL'ye ayırmaları ihtivasında bulunan hadiselerin hem Rusların hem de ilişkiye buldukları çevre unsurların tarihi için vazgeçilmez bir veri olmasından kaynaklanıyordu. Muhtevasındaki bazı hadiselerin bazen hayali, bazen gerçek, bazen de siyasi iklimden ötürü yanlış olması onun tarihçilerin yararlandığı bir kaynak olması yanı sıra şüpheyile karşılanması gereken bir eser olma ihtimalini de hiçbir zaman göz ardı etmemelerine sebep oldu. PVL'nin muhtevası ancak muadili konuları içeren bağımsız kaynaklarla karşılaştırıldığında bilgi üretimine katkısından bahsedebiliriz. PVL'nin kendisiyle aynı dönemde yazılmış bazı eserlerden hiç bahsetmemesi de manidardır. Zira hem bu sorun hem de PVL'nin bir kronolojik metin olmasına rağmen bazı yıllardaki hadiseleri eksik bırakan bir metin olması kapsayıcılığında açıklanması zor bir daralmaya sebebiyet vermiştir.

19. yüzyılda beri yukarıda eserleri ve kendilerinden bahsettiğimiz tarihçi ve eski Rus edebiyatçısı birçok âlim karşılaştırma, yorumlama ve çıkarım yapma konusunda bugüne kadar onlarca eser yazdılar ve kroniğin bir tarihçinin faydasına sunulması için gerekli kritiği yaptılar. Henüz kronikle ilgili açıklığa kavuşturulmamış bazı detaylar ise, eğer yeni bir malumat ortaya çıkamazsa, ya antropoloji, arkeoloji, filoloji ve tarih gibi farklı disiplinlerin ortak çalışmasından meydana gelecek bilgi üretimi sonucunda ya da günümüzden yaklaşık yüz yıl önce A. A. Şahmatov'un yaptığı gibi yeni bir teoriyle yaklaşıldığında çözülebilir.

KAYNAKLAR

Bıçkov, A. F. (ed.), (1872), *Letopis po Lavrentiyevskomu spisku*, Sankt-Petersburg.

Cizevskij, Dmitrij. (1960), *History of Russian Literature, From the Eleventh Century to the End of the Baroque*.

www.e-dusbed.com

Düsbed, Yıl 5, Sayı 10, Kasım 2013

**POVEST VREMENNIH LET (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ):
TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

- Cross, Samuel Hazard, Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. (1973), *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts.
- Dietrich, Ayşe Pamir. (2003), *Rus Edebiyatı, XI-XVII Yüzyıllar, Multilingual yay. İstanbul.*
- Dvornik, Francis. (1956), *The Slavs Their Early History and Civilization*, Boston.
- Franklin, Simon. (ed.), (1991), *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'*, HURİ.
- Grekov, B. D. (1953), *Kievskaya Rus.*
- Heppell, Muriel. (1989), *The Paterik of the Kievan Caves Monestery*, HURİ, Massachusetts.
- Hollingsworth, Paul. (ed.), (1992), *The Hagiography of Kievan Rus'*, HURİ.
- Kloss B. M. (1997). *PSRL, Lavrentevskaya Letopis, Predislovie k İzdaniyu* (Önsöz), cilt 1.
- Kloss B. M. (1998). *PSRL, İpatyevskaya Letopis, Predislovie k İzdaniyu* (Önsöz), cilt 2.
- Kostomarov, N. İ. (1881), *İstoriçeskaya Monografii, XIII*, Sankt-Peterburg.
- Leiboviç, L. I. (1876), *Svodnaia letopis, sostavlennaya po vsem izdannim spiskam letopisi*, cilt. 1: *Povest Vremennih Let*, Sankt-Peterburg.
- Lihaçev, D. S. (1950), *Povest Vremennih Let*, 2 cilt, Moskova ve Leningrad.
- Miklosich, F. (1860), *Chronica Nestoris*, Viyana.
- Ostrowski Donald, Birnbaum David, Lunt Horace G. (ed.) (2004), *Povest' Vremennykh Let*, HURİ.
- Palauzov, S. N. (ed.) (1871), *Letopis po İpatskomu spisku*, Sankt-Peterburg.
- Pritsak, Omeljan. (1990), *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Cetvertyns'kyj (Pogodin) Codices*, Harvard Library of Early Ukrainian Literature, cilt: VIII.
- PSRL, Radzivilovskaya Letopis*, (1989), cilt 38, Leningrad.
- Subtelny, Orest. (1994), *Ukraine, A History*, University of Toronto Press.

Ahmet ULUSAN

- Sukhomlinov, M. İ. (1856), *O Drevney Russkoy Letopisi Kak Pamyatnike Literaturnom*, Sankt-Peterburg.
- Şahmatov, A. A. (1916), *Povest Vremennih Let*, cilt. 1: *Vvodnaya Çast'. Tekst. Primeçaniya*, Petrograd.
- Şahmatov, A. A. (1938), *Obozrenie Russkih Svodov XIV-XV. vekov*, Moskva-Leningrad.
- Tatişçev, V. N. (1758), *İstoriya Rossii, I*, Sankt-Peterburg.
- Vahylevych, Ivan. "Latopis Nestora," *Monumenta Poloniae historica. Pomniki dziejowe Polski*, (ed.) August Bielowski, Kraków.
- Vernadsky, George, (1948), *Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven.
- Vernadsky, George. (1965), *Medieval Russian Laws*, Octagon Books.
- Vlasto, A. P. (1970), *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge University Press.
- Yücel, Mualla Uydu. (2007), *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK yay. Ankara.
- Zenkovsky, Serge A. *Medieval Russia's, Epics, Chronicles and Tales*, A Meridian Book.
- Ziborov, V. K. (2002), *Russkoe Letopisanie, XI-XVIII vekov*, Sankt-Peterburg.